

Іван Немченко

ЗАПОВІТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

...Даром божеським гряде
Нам Прометеїв дух Тараса
(Є.Маланюк)

До свідомості кожного українця змалечку входять поетичні формули, даровані великим Кобзарем. Одні з таких ліричних перлин пробуджують відчуття любові до свого рідного куточка з його мальовничою природою і щедротністю, до народу з артистичною душею, котрий і говорить, неначе співає. Цю самотню манеру вислову плекав і збагачував геніальний Тарас:

Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
(«Гайдамаки»)

або:

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала
(«Зацвіла в долині...»).

Інші ліричні сентенції допомагають глибше усвідомити свою національну тотожність, єднають сучасних людей з далекими пращурами у нерозривній сув'язі міриадів поколінь, народжених обабіч великого Славути. Ці поетичні афоризми звучать як незглибимі істини, як мудра мова самого народу:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...

чи:

Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь
(«І мертвим, і живим...»).

Звучать вони не змовкаючи, линуть селами і містами Тарасового краю як духовні заповіді й життєві дороговкази, надихаючи земляків на діла, гідні слави предків.

Минуле й сучасність пращурівської землі, викоханої добрими і сильними руками народу-трудівника і патріота, оживає на сторінках Шевченкових полотен. З Кобзаревих рядків, що звучать, як Божі глаголи, засівається в душі християнська любов та самопосягання, світла віра і надія, переконаність, що «оживе добра слава, / Слава України, / І світ ясний, невечерній / Тихо засіє...». А поряд звучить пристрасне й войовниче, сповнене жаги до свободи послання-заклик, що адресується українцям усіх століть, поганьбленим тавром рабства:

...Вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю

Волю окропіте
(«Заповіт»).

А далі вибруньковується ідилічний «садок вишневий коло хати» з однойменної казematної поезії, хвилює своєю позачасовістю, символікою неперобутності як славень на честь невмирущої нації, яка і вміє, і любить працювати, співати, жити... І Кобзар як одержимий пророк благовістить-видзвонює словом, уселяє віру в мільйони сердець, що «на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люди на землі».

* * *

Хто ж такий Тарас Шевченко? Ким він є для української нації, для всього людського загалу на нашій планеті? Що найголовніше в його духовних заповітах? Яке місце традиційно відводиться йому і на яке він більше заслуговує? Над цими питаннями розмірковували сотні й тисячі мислителів різних часів, письменники й критики різних народів та епох, намагаючись звільнити постать Кобзаря від прямолінійних і спрimitизованих поцінувань, збідненого розуміння його діяльності. Таке прагнення наблизитись «до справжнього Шевченка» особливо було характерне для поета-вигнанця Є.Маланюка, якого обурювало, що образ поета «сплощився і завмер народницькою іконою», поставши «у відповідній канонічній уніформі, себто в шапці і кожусі, що сталися зловісним символом на довгі десятиліття». Однією з численних спроб показати, «як далекою є ця ікона тій живій постаті» став маланюківський сонет «Шевченко»:

Не поет – бо це ж до болю мало,
Не трибун – бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все – “Кобзар Тарас”
Він, ким зайнялось і запалало.

Письменник і критик, який у багатьох своїх статтях звертався до цієї проблеми («Ранній Шевченко», «Три літа», «До справжнього Шевченка», «Шевченко живий» та ін.), заперечує традиційні уявлення про великого співця через ліричні роздуми. Це не просто людина, доводить автор сонета, а ціла епоха і в національному, і в планетарному розвитку. Послугуючись градацією, Є.Маланюк стверджує, що Т.Шевченко – «бунт буйних майбутніх рас, / Полум'я, на котрім тьма розстала», «вибух крові, що зарокотала / Карою за довгу ніч образ». Поет наголошує на чудотворній духовній силі Кобзарєвого слова, що відроджує гідність і можуть українського та інших народів У фіналі сонета Є.Маланюк підкреслює загальнолюдську спрямованість життя й творчості Т.Шевченка як носія ідеалів добра і справедливості, як великого гуманіста:

А ось поруч – усміх, ласка, мати
І садок вишневий коло хати.

Саме у цьому полягає, на думку автора, феномен Кобзаря – мислителя, митця, громадського діяча. Його геніальність народилась із національного болю й уселюдської мрії про щастя.

* * *

Тарас Григорович Шевченко з'явився на світ 9 березня (25 лютого за ст. стилем) 1814 року в с.Моринці Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Черкащина) в сім'ї селян-кріпаків, що належали старому поміщикові В.Енгельгардтові – небожеві князя Г.Потьомкіна. Родина поета була великою. Крім старших від Тарасика дітей (Катерина, Микита), були й молодші (Ярина, Марія, Йосип). По передчасній смерті в 1823 році дружини Катерини Якимівни (дівоче прізвище Бойко) батько поета Григорій Іванович Шевченко (Грушівський) одружився вдруге – з удовою Оксаною Терещенко, що вже мала на той час трьох дітей. Невдовзі по народженні ще однієї дитини – Марійки – уже від другого шлюбу, Г.Шевченко помер (1825). Тарасик залишився круглим сиротою, а про мачуху пізніше згадував як про «ад в самом его отвратительном торжестве». Як відзначав поет в одному з

автобіографічних віршів, і йому, і його братам та сестрам випало чимало страждань і випробувань:

...А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята...

(«Якби ви знали, паничі...»)

Ще за життя батька, який був письменною людиною, майбутній поет розпочав свій багатотрудний шлях «у науку». А це й опіка кирилівського дядька П.Рубана (Совгиря), пошуки вчителя малювання, оскільки Тарасик рано виявив хист до живопису, а далі поневіряння у дядька І.Богорського, наймитування у священника Г.Кошиця. Деякий час хлопцеві довелося пастишкувати. «Я пас ягнята край села, - згадує поет у вірші «Мені тринадцятий минало...». Чимало перетерпів кривди юний Тарас і козачкуючи з 1828 року у позашлюбного сина пана В.Енгельгардта – Павла. Серед дворового люду, що перейшов у власність молодого поміщика, Т.Шевченка було вписано як кімнатного живописця. Оскільки П.Енгельгардт служив ад'ютантом у віленського військового губернатора, слідом за паном і Тарас потрапляє 1829 року до Вільна, а далі, в 1831 році, до Петербурга.

З 1832 року Т.Шевченка було законтрактовано цеховому майстрові живопису В.Ширяєву, який і сам походив з кріпаків, але отримавши волю, став одним з відомих російських художників-декораторів. Хоча це була, як згадував поет, груба й жорстока людина, але кілька років навчання малярській справі відчутно збагатили юнака-українця у фаховому плані. У 1836 році, разом з іншими учнями В.Ширяєва, він брав участь у розпису Александринського, Великого та Михайлівського театрів у Петербурзі.

Знайомство з діячами української та російської культур А.Мокрицьким та І.Сошенком, К.Брюлловим і В.Жуковським, Є.Гребінкою і М.Віельгорським, Ф.Толстим і В.Григоровичем посприяло розширенню мистецьких обріїв Т.Шевченка, а головне – за допомогою цих людей талановитий кріпак отримав волю. Ця дата – 22 квітня 1838 року – круто змінила його долю. І вже в травні того ж року Т.Шевченко стає вільним слухачем Академії мистецтв, з більшою енергією віддається як живопису, так і літературній творчості. Тягар рабства відступив, а далекосяжні мрії стали такими реальними й можливими.

Ще 1837 роком датовані рання балада Т.Шевченка «Причинна» та його вірш «Нудно мені, тяжко – що маю робити...». У наступних роках з-під пера поета з'являються історичні поеми «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «Гамалія», соціально-побутові поеми «Катерина». «Мар'яна-черниця», «Слепая», балади «Тополя», «Утоплена», ліричні перлини «На вічну пам'ять Котляревському», «Думи мої, думи мої...», «До Основ'яненка» та ін.

Справді епохальною подією для української культури став вихід у 1840 році збірки поезій Т.Шевченка “Кобзар”, котра налічувала всього вісім творів: “Думи мої, думи мої”, “Перебендя”, “Катерина”, “Тополя”, “Думка” (“Нащо мені чорні брови”), “До Основ'яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”. За словами І.Франка, «ця маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої холодної води, зяснила невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову”.

З травня 1843 – по лютий 1844 року Т.Шевченко подорожує Україною, виконує ескізи до альбома офортів «Мальовнича Україна», перший і єдиний випуск якого вийшов у Петербурзі 1844 року як витвір реалізму в українській графіці. Повернувшись до північної російської столиці, Тарас Григорович закінчує Академію мистецтв. У березні 1845 року він здобуває звання некласного (вільного) художника. Цього ж року Т.Шевченко знову повертається в Україну, працює в Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів, за дорученням якої мандрує різними губерніями (Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Волинь, Поділля). Співробітництво з цією археографічною структурою дозволило йому успішно виступити в ролі й художника, й фольклориста, й етнографа. Саме в цей період Кобзар ще з більшою силою заявив про себе як поет-громадянин, як співець-ідеолог.

“Не забудьте пом'янути / Незлим тихим словом...” — цими простими й проникливими рядками з безсмертного “Заповіту” (вірш без назви був написаний 25 грудня 1845 року в Переяславі під час тяжкої недуги) у віки вписалося звернення 31-річного Тараса Шевченка до своїх

співвітчизників з наступних поколінь і часів. Задля них пішов на численні жертви великий поет і художник, з думкою про вільних і гідних синів і доньок нової України, з мрією про свободу й непорушність прав цілих народів і окремої людини. Коли писались полум'яні рядки “Заповіту”, хворий співець ще не знав, виживе він чи ні. Але головним, що його турбувало в ті миті, було становище безправної і понищеної підступною й агресивною Москвою України. Як то складеться подальша її доля? Адже так хотілось Кобзареві побачити її “сем'єю великою”, “сем'єю вольною, новою”, тобто самодостатнім соборним державним утворенням. Без чвар і всіляких усобиць, без пихи та самоїдства. Адже українці нічим не гірші від інших народів і не повинні до скону скніти в кайданах.

...Хвороба відступила. І Т.Шевченко з новою енергією поринув у подальшу творчість — улюблену свою стихію. Міг би ще в більшій мірі зреалізуватись як художник, письменник, мемуарист, публіцист, критик... Міг зажити щасливим безтурботним життям, знайти собі вірну супутницю по долі й створити власну сім'ю, про яку так палко завжди мріяв... Але ж ні! Бути щасливим і самозадоволеним у часи всенародної недоли-трагедії для Т.Шевченка межувало б зі зрадою, з відреченням від головної мети життя, з відступництвом від національних ідеалів. Тож свій геніальний хист, своє особисте щастя, своє здоров'я і саме життя Кобзар поклав на вівтар служіння гнаній і зацькованій Україні, навіть назву якої заборонялось уживати за царату.

У квітні 1846 року Т.Шевченко зближується з діячами Кирило-Мефодіївського товариства (Г.Андрузький, В.Білозерський, М.Гулак, М.Костомаров, П.Куліш, О.Маркович, О.Навроцький, Д.Пильчиков, І.Посяда, М.Савич, О.Тулуб), а через рік, у зв'язку з розгромом цієї таємної політичної організації, потрапляє під арешт. Під час обшуку у нього було відібрано рукописний поетичний альбом «Три літа», що увібрав твори 1843-1845 рр.: поеми «Сова», «Наймичка», «Сон», «Невольник», «Великий льох», «Єретик», «Кавказ», «Холодний Яр», зразки ораторської лірики «Чигрине, Чигрине...», «Розрита могила», «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», цикл «Псалми Давидові» та ін. Слідство в справі кирило-мефодіївців, ув'язнених у казематі Петропавлівської фортеці в Петербурзі, завершилось 30 травня 1847 року, а найжорстокіший вирок отримав Т.Шевченко, поплатившись насамперед за свої гострі політичні сатири, спрямовані проти імперської Росії як «тюрми народів». Поетові-борцю випало відбувати солдатську службу в Окремому Оренбурзькому корпусі, куди його відправили з жорстоким августійшим приписом (за особистою вимогою царя Миколи I – «під найсуворіший нагляд із заборonoю писати й малювати»). Чи могло знайтись щось дошкульніше, аніж такий немилосердний вирок?! Але Шевченко інакше не міг учинити. Він зробив свій вибір. Бо не корисливість і самолюбство, не марнославство кликали його до пера і пензля, а єдиний привілей — бути сином сплюндрованої й обезличеної України.

Заспівом до невольничої творчості Т.Шевченка став цикл тюремної лірики “В казематі” з підзаголовком “Моїм союзникам посвящаю”. Це вірші, написані в квітні-травні 1847 року в камері-одиначці Петропавлівської фортеці в Петербурзі між допитами у справі кирило-мефодіївців («За байраком байрак...», «Мені однаково, чи буду...», «Чого ти ходиш на могилу?...», «Ой три шляхи широкії...», «Садок вишневий коло хати...», «Рано-вранці новобранці...», «Косар» та ін.).

З 8 червня 1847 року Т.Шевченко перебував уже в Оренбурзі, а далі етапом був доправлений до Орської фортеці, де відбував солдатську повинність до травня 1848 року. У 1848-1849 рр. його як художника було взято до складу експедиції по дослідженню Аральського моря, очоленої капітаном-лейтенантом О.Бугаковим. За цей період Т.Шевченко створив понад 300 картин і малюнків. Та вже влітку 1850 року Тараса Григоровича було арештовано через донос про порушення ним царської волі та ув'язнено в Орській фортеці, а далі – відправлено до Новопетровського укріплення під найсуворіший нагляд.

“Караюсь, мучуся, але не каюсь!” — прорік поет на засланні, в чужинецьких степах за Уралом, засвідчивши вірність своїм ідеалам, свою цілковиту непідвладність і нескореність в умовах справжньої каторги. Не зважаючи на заборони й застереження, Т.Шевченко таємно звертався до літературної творчості й у найтяжчих умовах каторжної солдатської служби-муштри, на яку його було приречено. Протягом десятиліття, проведеного в зауральських степах, з-під його пера з'явилися поеми «Варнак», «Княжна», «Марина», «Царі»,

«Петрусь», «Сотник», «Москалева криниця», історичні полотна «Іржавець», «Чернець», «У неділеньку у святую...», «Швачка», «Заступила чорна хмара...», «Ой чого ти почорніло...», «Хустина», автобіографічні поезії «Мені тринадцятий минало...», «І виріс я на чужині...», «Ми вкупочці колись росли...», «Якби ви знали, паничі...», повісті «Художник», «Музикант», «Княгиня», «Капитанша» та ін.

Звільнився Т.Шевченко з-під тягара солдатчини лише влітку 1857 року (офіційний дозвіл було дано ще 1 травня, але тільки 2 серпня поет зміг виїхати з Новопетровського укріплення. Йому залишалось усього кілька літ життя. І хоч повернувся Т.Г.Шевченко з заслання з підірваним здоров'ям, але морально переміг московського імперського монстра, що прагнув кинути його, як і Україну, на коліна.

Шлях Кобзаря з заслання (Астрахань, Нижній Новгород, Петербург) розтягнувся на довгі місяці. Жагуче мріяв він про зустріч з Україною, але тільки в травні 1859 року отримав дозвіл побувати в рідному краї. А далі знову арешт і наказ: повернутись до Петербурга. Тут, у північній столиці московської імперії і судилось померти великому Тарасові. Ця сумна подія трапилась 10 березня (26 лютого за ст. стилем) 1861 року. Поета було передано землі на Смоленському цвинтарі Петербурга.

Та навіть за цей короткий період після заслання Кобзар устиг залишити для своїх спадкоємців цілі грона блискучих творів: поеми «Неофіти», «Юродивий», «Марія», поезії «Доля», «Муза», «Слава», «Сон» (« На панщині пшеницю жала...»), «Плач Ярославни», «Я не нездужаю, нівроку...» («Ісаія. Глава 35»), «Світе ясний! Світе тихий!...», «І Архімед, і Галілей...», «Не нарікаю я на бога...», «О люди! люди небораки!...», «І день іде, і ніч іде...» та ін. У вічність послав він свої лірико-філософські роздуми з надією, що вони знайдуть міриади адресатів і виконають свою високу мобілізуючу місію.

Т.Шевченко став визначальною постаттю у вітчизняному літературному процесі ХІХ століття як основоположник нового українського письменства. Вражають осяги проблематики його доробку, розмаїття мотивів та образів, новаторські якості використаних художніх форм та засобів. Геній поета зріс на благодіючому ґрунті національного та світового фольклору, на кращих традиціях вітчизняної та зарубіжної літератури.

Невмирущий племін Тарасового слова і духу осяяв долі багатьох українських письменників ХІХ – ХХ ст., своєрідно віддзеркалившись у їх житті і літературно-мистецькій діяльності. Це у значній мірі стосується постатей П.Куліша та Ю.Федьковича, І.Нечуя-Левицького й Панаса Мирного, Олени Пчілки й М.Старицького, Б.Грінченка та М.Коцюбинського, І.Франка й Лесі Українки, М.Чернявського й Дніпрової Чайки, Є.Маланюка й Н.Лівицької-Холодної, І.Багряного та Андрія Легота, І.Драча й В.Симоненка, М.Вінграновського й В.Стуса, Д.Нитченка й Яра Славутича та багатьох ін.

* * *

У травні 1861 року була виконана остання воля Тараса Григоровича Шевченка, озвучена ним ще в 40-х роках: «Як умру, то поховайте / Мене на могилі, / Серед степу широкого, / На Вкраїні милій, / Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі / Було видно, було чути, / Як реве ревучий». Після 58-денного супочинку на Смоленському кладовищі м. Петербурга прах поета було відправлено на Україну. Викопану з чужої землі труну було вкладено в свинцеву, а потім ще й у соснову домовину, оббиту залізом і стягнену залізними поясами, поставлено на дроги і вкрито, за прадавнім звичаєм, червоною китайкою. 8 травня (26 квітня за старим стилем) від Московського вокзалу в Петербурзі відійшов поїзд, яким Шевченкову труну в супроводі О.Лазаревського та Г.Честахівського було перевезено до Москви, а звідти — поштовим трактом до Києва. 18 травня (6 травня за ст. стилем) о 7-й ранку похоронні дроги були вже в Броварах і, поки очікувався дозвіл на в'їзд до Києва, біля Кобзарєвої домовини зібралась безліч людей, передусім молоді. Київські студенти розпрягли дроги і власноруч повезли їх далі. Прощання киян з прахом Тараса відбулось наступного дня в церкві Різдва, а під вечір (о 16 годині) труну було перенесено до пароплава: хоча названий брат Шевченків — Варфоломій — переконував у доцільності поховання Кобзаря на Щекавиці в Києві, де вже було викопано яму, Тарасові друзі не погодились. На Кобзаря чекав Канів.

20 травня (8 травня за ст. стилем) вранці прах Шевченка полинув водами Дніпра-Славути на борту пароплава “Кременчук” у супроводі рідних і друзів. О 16 годині того ж дня по прибуттю до Канева домовину Кобзаря було поставлено в місцевому Успенському соборі. Тут наступного дня було відслужено панахиду, а 22 травня (10 травня за ст. стилем) Т.Г.Шевченко був похований на Чернечій горі. У цій скорботній події взяли участь біля 2000 чоловік. Серед них: Микита, Йосип, Ярина і Варфоломій Шевченки, Іван Сошенко, Віктор Забіла, Тадей Рильський, Борис Познанський та ін. Як повідомляв генерал-губернатор князь Васильчиков цивільному губернаторові генерал-лейтенантові Гессе через кілька днів по тому, “при похованні 10 числа цього місяця в м. Каневі тіла академіка Тараса Шевченка студенти Київського університету виголошували промови, в яких чітко висловлювалась нібито надія на майбутню свободу України”. Незважаючи ні на які перешкоди і цькування з боку царських посіпак, Тарасові спадкоємці продовжували його величну справу і віддавали своє життя, свій хист рідному народові. І найкращою даниною шани Кобзареві стала відданість мільйонів співвітчизників ідеї відродження Української держави — тієї “сем’ї вольної, нової”, якою її хотів бачити поет. З полум’яними словами Т.Шевченка йшли в бій за рідний край українські січові стрільці й вояки УНР, захисники Карпатської України й герої УПА...

Ореол героя, подвижника, пророка, що з’явився ще за життя Тараса Григоровича довкола його світлої постаті, не меркнучиме й у наступні епохи. Його офіра надихатиме нові й нові покоління на самопожертву в ім’я високих ідей. Звісно, доки існує в світі нищість і продажність, заздрість і глупота, Т.Шевченко та його спадщина не переставатимуть бути об’єктом усіляких фальсифікацій та паплюження, які й нині озиваються з шумного книжково-журнального моря та з телерадіоефіру. Але час розставить усі акценти. Імена фальсифікаторів зникнуть безслідно, а пам’ять про Шевченкову офіру, про його заповіти житиме вічно.

Сподіваємось, що в недалекому майбутньому в незалежній Україні будуть офіційно затвержені два загальнонаціональні свята, які давно вже стали всенародними: 9 березня — День народження Т.Шевченка, а також 22 травня — День пам’яті Кобзаря. Надіємось, що в перспективі зроблять логічний і закономірний крок, природний і мудрий чин і отці церкви, офіційно прилучивши загальнолюдського світоча і національного пророка, мученика й подвижника Тараса Шевченка до лику святих. Адже це був великий боголюбець, що все своє життя йшов Христовою стежкою — стежкою любові та самопосягати.

Немченко І.В. Заповіти Тараса Шевченка / Іван Немченко // Шевченко Т.Г. Малий Кобзар (упорядкування, передмова, примітки І.В.Немченка) / Серія «Українська муза»: Т.2. – Харків: Ранок, 2009. – С.3-14.